

Patricia Počanić

samostalna istraživačica
independent researcher

Massa Lombarda 14,
Poreč, Hrvatska

patricia.pocanic@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6891-5408

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
7.038.531(497.5 Zagreb)"197"
39:316.334.56

DOI:
10.17685/Peristil.60.11

Primljeno / Received:
30. 6. 2017.

Prihvaćeno / Accepted:
27. 9. 2017.

Umjetnost na rubu grada: intervencije umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba 1970-ih godina

Art at the Edge of the City:
Artists' Interventions in Public Spaces
of Novi Zagreb in the 1970s

APSTRAKT

U radu se na osnovi postojećih informacija, kataloga manifestacija, arhivske i periodičke građe analiziraju intervencije likovnih umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba tijekom 1970-ih godina. Intervencije i manifestacije organizirane u javnom prostoru, kao jedan od najčešćih oblika umjetničkog djelovanja, potaknule su aktivaciju novoizgrađenih i kulturno zapostavljenih naselja grada Zagreba.

KLJUČNE RIJEČI

Novi Zagreb, 1970-e, nova umjetnička praksa, akcije, skulptura, manifestacije

ABSTRACT

On the basis of available sources, event catalogues, archival sources and periodical publications, the paper discusses artists' interventions within the public space of Novi Zagreb during the 1970s. As one of the most common forms of artistic activity, interventions and events organized in public spaces animated the newly built and culturally neglected parts of the city of Zagreb.

KEYWORDS

Novi Zagreb, 1970s, New Art Practice, actions, sculpture, events

Krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina u Hrvatskoj se javlja nova umjetnička praksa koja uključuje prakse uglavnom konceptualne, ambijentalne, bihevioralne i intervencionističke umjetnosti. Tih je godina došlo do promjene načina shvaćanja umjetničkog djela, korištenja nekonzistentnih materijala i aktivnoga društveno kritičkog angažmana umjetnika. Nova umjetnička praksa naglašavala je odnos umjetnosti i života, zbog čega je ljudska svakodnevica postala glavnom preokupacijom umjetničkog djelovanja. Nova multimedijalna i transmedijska umjetnost zahtijevala je i novo područje djelovanja u kojem se može ostvariti interakcija svakodnevnog života i umjetnosti. Tako se većina intervencija likovnih umjetnika odvijala u javnom prostoru grada, a umjetničko djelovanje iz centra grada djelomično se proširilo i preko Save u kulturno zapostavljene dijelove Novog Zagreba (naselja Dugave, Soboština, Siget, Sopot, Travno, Utrina, Zapruđe) u cilju aktivacije tzv. betonskih spavonica. Akcije i intervencije pojedinaca (Marijan Molnar), umjetničkih grupacija (Grupa šestorice autora, Kugla glumište), novoosnovanih institucija (Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu, Centar za kulturu Novi Zagreb) ili onih održanih za vrijeme manifestacija (*Pučke svečanosti*, *Plastex-Art '75*, sekcija *Prijedlog Zagrebačkog salona*, *Proljeće u Novom Zagrebu*) afirmirale su inovativne modele umjetničkog izražavanja i imale su važno kulturološko značenje. Intervencije likovnih umjetnika u Novom Zagrebu dosad su fragmentarno predstavljene u okviru izložbenog sustava te popratnim publikacijama, a njihova je važnost naglašena i u recentnim pregledima o hrvatskom performansu i akcijama na području grada Zagreba koji teže njihovoj prezentaciji kao inovativnih umjetničkih praksi.¹ Na osnovi dostupnih podataka o intervencijama na rubu grada, istraživanja arhivske i periodičke građe u radu se uvođenjem teorije sociologije grada, problematiziranjem javnog prostora i urbanizma unutar ideološkog diskursa naglašava njihovo kulturološko značenje za svakodnevni život novozagrebačkih naselja. Cilj je rada naglasiti važnost intervencija likovnih umjetnika u svakodnevnom životu Novog Zagreba koje, iako nisu odjeknule u ondašnjoj recepciji, predstavljaju početak kulturnog buđenja dehumaniziranog okruženja stanovanja.²

Izgradnja Južnog (Novog) Zagreba

Završetak i razaranja Drugoga svjetskog rata te uspostava nove vlasti uvjetovali su novu urbanu strukturu Zagreba 1940-ih, 1950-ih i 1960-ih godina. Federativna Narodna Republika Jugoslavija pred sobom je imala velik posao te se, uz poljoprivrednu i obrazovnu reformu, industrijalizaciju i elektrifikaciju, morala suočiti sa stambenom krizom kao posljedicom razaranja za vrijeme rata i migracijom stanovništva iz sela u grad. U razdoblju od 1945. do Rezolucije Informbiroa 1948. godine fokus je bio na obnovi oštećenih objekata te je u čitavoj Jugoslaviji obnovljeno 665 408 stanova.³ Nakon navedenog razdoblja, od 1947. do 1955. godine, u cijeloj Jugoslaviji izgrađeno je 120 000 novih stanova.⁴ Zagrebačko gradsko središte, Gornji i devetnaestostoljetni Donji grad, zbog malog broja slobodnih parcela nije bilo pogodno za izgradnju velikih urbanističkih pothvata, a za stvaranje novog društva koje je država imala za zadatak bio je potreban novi prostor neopterećen prošlošću. Pripajanje općine Gaj preko Save (1950.), izgradnja Zagrebačkog velesajma (1956.) i nove avenije (os sjever – jug) 1950-ih godina bile su dovoljan povod za razmišljanje o novim naseljima preko Save na do tada neurbaniziranim površinama u Zagrebu. Od početnog razdoblja i izgradnje stanova s minimumom standarda do izgradnje stanova koji su se vodili načelima industrijalizacije građevinarstva, racionalizacije i standardizacije te korištenjem suvremenih materijala nastao je novi dio grada Zagreba u kojem, uz temeljne životne i radne uvjete, nije bio osiguran kulturni aspekt stanovanja.

Socijalistička organizacija države pa tako i grada značila je i, premda načelno, osiguravanje jednakih materijalnih uvjeta za rad i život radništva. No, svakodnevna praksa pokazala je nesrazmjer „kulture u značenju“ i „kulture u djelovanju“ zato što država arhitektonsko-urbanističkom realizacijom nije uspjela odgovoriti na ono što je postulirala kao kulturu svakodnevice novoga socijalističkog čovjeka: egzistencija, društvenost i slobodno vrijeme. Tako je „mikrorajon ili stambena zona upotpunjena svim potrebnim sadržajima i djelatnostima: odgojno-obrazovnim, trgovačkim, uslužnim, ugostiteljskim, servisnim (praonice rublja, restorani društvene prehrane), društveno-kulturnim i sportskim“⁵ trebala udovoljiti svim potrebama i definirati svakodnevicu socijalističkog čovjeka. Niz akcija organiziranih u nedostatku kulturnog sadržaja te osnivanje

Centra za kulturu Novi Zagreb tek 1977. godine jasno upućuju na kulturnu zapostavljenost Novog Zagreba.

Strategije Grada i taktike građana

John Rennie Short navodi kako su tri osnovna urbana diskursa: autoritarni (engl. *authoritarian city*), kozmički (engl. *cosmic city*) i kolektivni grad (engl. *collective city*).⁶ Svakom je gradu immanentna autoritarnost, odnosno moć. Grad svojim urbanističkim planom, rasporedom prometnih znakova ili samim prometom uvjetuje kretanje i utrošeno vrijeme stanovnika. Takvim normama grad uvijek reflektira moć, a time uvjetuje i slobodno vrijeme stanovnika, tj. ono vrijeme koje bi moglo biti utrošeno na kulturu. Na primjer, stanovnik Novog Zagreba 1970-ih godina, kao pripadnik radničke klase, ima znatno manje vremena koje bi utrošio na kulturu ako se ona odvija isključivo u središtu grada. Grad je oduvijek i kozmički jer je javni prostor grada kroz povijest uvijek „prostor lokalizacije“⁷ religijskih i svjetovnih ceremonija i procesija. Kolektivni grad prema definiciji jest grad jer podrazumijeva prostor isprepletanja života stanovnika, što znači da se kolektivno opskrbljuje, troši i djeluje kao civilno društvo. Javni prostor jest kolektivni prostor, a ulica je „obavezni prijelaz između prisilnog rada, programiranih dokolica i stanovanja kao mjesta potrošnje“.⁸ Socijalistički grad formiran je kroz autoritarni, kozmički i kolektivni urbani diskurs. Autoritarni diskurs prepoznatljiv je u planiranju i izgradnji grada koji djeluju kao sredstvo socijalne kontrole i manipulacije – „pod krinkom tehničke perfekcije i neutralnog djelovanja urbanim planiranjem se provodi politička intervencija s točno određenim profitnim ciljevima“.⁹ Kozmička determinanta pretpostavlja javni prostor kao ceremonijalni prostor ekspresije ideologije za što je primjer Titova Jugoslavija koja je urbanizacijom i tehnološkim napretkom htjela ići u korak sa Zapadom. Istovremeno, socijalistički grad njeguje ideju kolektiviteta kao jednu od temeljnih postavki socijalističke ideologije. Unutar strukture grada Michel de Certeau ističe bitnu razliku između proizvodnje i utilizacije slike koju definira pojmovima strategija i taktika.¹⁰ Strategije unutar grada podrazumijevaju ideološki ucrtana značenja u prostor, dok taktike znače korištenje prostora koje nužno ne mora biti u suglasju s ideološkim pretpostavkama ili o njima ne ovise. Taktike predstavljaju pobedu malog čovjeka nad subjektom moći jer se

one uvijek temelje na samom činu odluke i izboru druge mogućnosti mimo ideoloških pretpostavki, pa tako prostor koji taktike koriste pripada onom Drugom.¹¹ Zbog trojnosti socijalističkog grada, zanimljivo je kako se u kontekstu intervencija u javnom prostoru pojedine realizacije postavljaju kao taktike predstavljajući „umjetnost činjenja s onime što sustav omogućuje“ (engl. *art of making do with what system provides you*).¹² Kao oblik umjetničkih i građanskih taktika moguće je promatrati ulazak umjetnosti u javne prostore Novog Zagreba koji je kao realizirani urbanistički koncept pokazao nedostatke vidljive u svakodnevnom životu njegovih stanovnika, a koji su umjetnici svojim intervencijama pokušavali komplementirati. Primjer je tomu manifestacija *Plastex-Art '75*, u sklopu koje studenti arhitekture realiziraju slavoluke koji su označavali alternativne putove – stranputice koje su utabali stanovnici naselja kao vlastite taktike korištenja javnog prostora.

Umjetnost u javnom prostoru 1970-ih

Javni prostor tako ima informativnu, simboličnu, didaktičnu i zabavnu funkciju koju konzumira kolektiv, stoga je logično da se i revolucionarno zbivanje odvija na ulici.¹³ Revolucija u umjetnosti krajem 1960-ih rezultirala je novom umjetničkom praksom koja je osim novoga likovnog jezika zahtijevala i nove prostore djelovanja. Grad je bio logičan izbor jer je predstavljao odmak od tradicije tzv. visoke umjetnosti, a ujedno je utjelovio izravnu vezu umjetnosti i života. Javni prostor bio je iznimno dobra podloga za umjetničke intervencije koje u poznatim institucionalnim oblicima ne bi mogle doprijeti do velikog broja ljudi različitih interesa, jer takav prostor nije neutralan ili unaprijed namijenjen umjetnostima zbog čega je utjecaj umjetničkih intervencija veći. Javnost, za razliku od javnog prostora, nije već postojeći i pretpostavljeni prostor. Prema Oliveru Marchartu, „javnost se uvijek proizvodi onda – i uvijek nanovo – u trenutku konflikta i rasprave. Tamo gdje konflikt nestaje, nestaje i javnost zajedno s njim.“¹⁴ Javni prostor tako se javlja kao mjesto izvođenja umjetničke intervencije, a javnost postaje jedan od medija kojim se umjetničko djelo ostvarilo. Veći dio intervencija u javnom prostoru 1970-ih godina odvijao se u samom centru grada, a u Novom Zagrebu bilo ih je daleko manje i nisu imale većeg odjeka u dnevnom tisku. No, tih je godina organiziran niz manifestacija i akcija u kojima su sudjelovali neki od najinovativnijih umjetnika,

- 1 *Pučke svečanosti*, izložba radova stanovnika naselja Sopot u Novom Zagrebu, 1972. (preuzeto iz: *Nova umjetnička praksa 1966-1978.*, Dokumenti 3-6, bilj. 1, 129)

Pučke svečanosti (Folk Festivities), exhibition of artwork of residents of Sopot in Novi Zagreb, 1972 (source: *Nova umjetnička praksa 1966-1978.*, Dokumenti 3-6, note 1, 129)

- 2 Sanja Iveković, *Ambalaža za vječnost*, *Spomenička plastika*, *Plastex-Art '75.*, Zagrebački velesajam (izvor: Fotodokumentacija Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb)

Sanja Iveković, *Package for Eternity*, *Monument Sculpture*, *Plastex-Art '75*, Zagreb Fair (source: Photo documentation of the Museum of Contemporary Art, Zagreb)

kustosa i novoosnovanih institucija razdoblja. Riječ je o akcijama i intervencijama privremenog karaktera namijenjenim stanovnicima novozaagrebačkih naselja koje problematiziraju granično područje umjetnosti i kulture svakodnevice (*Pučke svečanosti*, dio intervencija *Plastex-Arta '75*), akcijama ekološkog i društvenog karaktera koje novim medijima nadopunjuju kulturni sadržaj i razvijaju svijest stanovnika naselja (akcije Centra za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu, dio akcija manifestacije *Proljeće u Novom Zagrebu*), događajima koji ruše „četvrti zid“ prema publici i pozivaju ih na aktivnu interakciju umjetnika i prolaznika (izložbe-akcije Grupe šestorice autora, Kugla glumište), akcijama kritičkoga društvenog angažmana (Grupa šestorice autora, Marijan Molnar) te skulpturama kao intervencijama u vizuru grada (sekcija *Prijedlog Zagrebačkog salona*). Pojedine intervencije pripadaju u više kategorija, a zajednička težnja svih intervencija bila je oprimirati krilaticu razdoblja – „demokratizaciju umjetnosti“ – u za to odgovarajućem kontekstu – Novom Zagrebu.

Pučke svečanosti

Pučke svečanosti održane u Sopotu 1972. godine pripadaju manifestacijama prve polovine

desetljeća koje su nastojale obogatiti svakodnevicu stanovnika na području cijelog grada. *Svečanosti* je 1972. godine inicirao Želimir Košćević pozvavši umjetnike da stanovnike učine aktivnim protagonistima umjetničkog događanja.¹⁵ *Pučke svečanosti* temeljile su se na postavkama ruskih konstruktivista koji su unijeli obrazac djelovanja na graničnom području umjetnosti i kulture svakodnevice.¹⁶ Budući da je umjetnost postala domena visoko profesionaliziranih i nadarenih stručnjaka namijenjena izabranima, a kultura sadržana u svakodnevici prepuštena je kolektivnom i anonimnom djelovanju, Košćević je, kao i konstruktivisti, bio u potrazi za graničnim područjem tih dvaju pojmova – poljem produktivne umjetnosti i demokratizacije kulture.¹⁷ Intervencije u javnom prostoru započele su provođenjem ankete o karakteristikama naselja i mogućnostima stanovnika koji bi sami obogatili život u njihovu stambenom okruženju. Anketu je proveo tadašnji student arhitekture Željko Kovačić.¹⁸ Nakon ankete organizirane su akcije bojenja kestenjarskog kioska i telefonske govornice kao punktova komunikacije, u izlozima dućana održana je izložba crteža djece i odraslih stanovnika (sl. 1), a večernji je program bio upotpunjen recitacijama i projekcijama obiteljskih filmova na otvorenom te pečenjem vola

na ražnju.¹⁹ Akcije između amaterskog i profesionalnog karaktera konceptom su predstavljale „opću pučku svečanost“²⁰ i djelovanje na graničnom području umjetnosti i kulture svakodnevice.

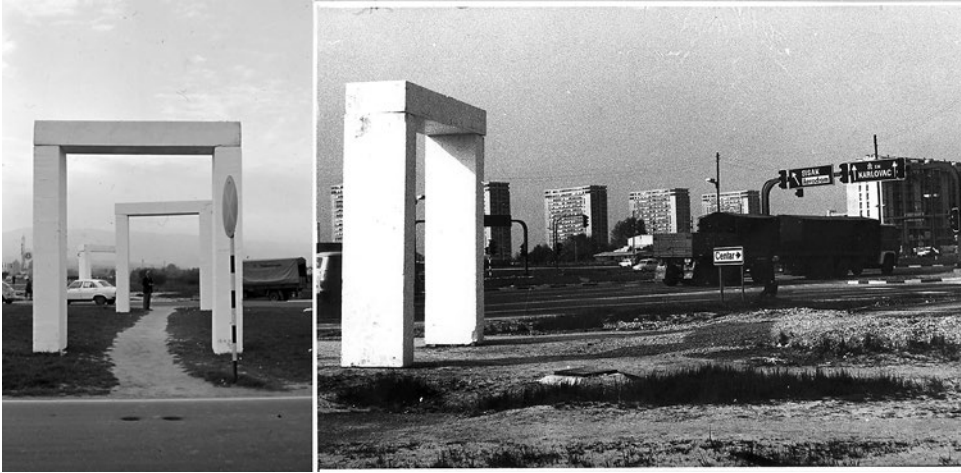
Plastex-Art '75

Manifestacija *Plastex-Art '75* održana je od 21. travnja do 27. travnja 1975. godine te se također posvetila povezivanju umjetnika i građana u kulturno zapostavljenim dijelovima Zagreba.²¹ Većina radova predstavljena je unutar kompleksa Zagrebačkog velesajma, a dio akcija održan je u naselju Sopot. Organizatori manifestacije bili su Galerija suvremene umjetnosti, predvođena kustosom Davorom Matičevićem, i Društvo plastičara i gumaraca. Kriteriji izbora djela prijavljenih na raspisanom anonimnom natječaju bili su adekvatnost autorske ideje, realizacije djela od plastike i umjetnička kvaliteta projekta.²² Cilj projekta ujedno je bio potaknuti korištenje „novog“ materijala kako bi se plastika afirmirala kao sredstvo izražavanja ideja, kao sadržaj i kao materijal koji djeluje svojim vlastitim osobinama.²³ Uključivanjem proizvodnih sektora i posjetitelja vezanih uz tu djelatnost uvelike se proširila publika.

Povodom manifestacije realizirani su različiti objekti i pristupi navedenom materijalu: realistične

forme Miomira Jeremića, konstruktivističke i systemske Tomislava Mikulića i Tomice Tota, zatim minimalistički oblici s konceptualnim prizvukom Ivana Kožarića i luminokinetički Kolomana Novaka te nadrealni kinetički oblici Miomira Jevtića. Umjetnici su predstavili i različite pristupe – luđički (Aleksandar Pajvančić), edukativni (Astrida Čehovin), odnos polivalentno upotrebljivih konstrukcija (Boštjan Fürst, Nebojša Delja), ali i intervencije preoblikovanja grada (Nikola Koydl, Marija Ujević, Tomislav Kožarić).²⁴ Sanja Iveković postavila se kritički prema zadanim uvjetima i ponudnim mogućnostima te je u radovima *Ambalaža za uječnost*, *Hram* i *Spomenička plastika* (sl. 2), postavljenim u vanjski dio Velesajma, značenje plastike u fetišiziranim upotrebnim kontekstima dovela „do apsurdna, do mjere kulta – prisiljavajući publiku na razmišljanje“.²⁵ Rad je nagrađen jednom od triju ravnopravnih nagrada manifestacije.

U javnom prostoru Sopota (na raskrižju Avenije Dubrovnik i Avenije Većeslava Holjevca) izveden je rad *Slavoluci* studenata arhitekture Željka Kovačića, Nevena Mikca, Aleksandra Laszla i Nikole Polaka (sl. 3). Rad je jedan od najzanimljivijih primjera supostojanja taktika građana pored strategija Grada. Naime, studenti su izgradili slavoluke od jednostavnih blokova stiropora i postavili ih na

3a i 3b Željko Kovačić, Neven Mikac, Aleksandar Laszlo, Nikola Polak, *Slavoluci, Plastex-Art '75.*, Sopot, Zagreb, 1975. (izvor: Fotodokumentacija Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb)

Željko Kovačić, Neven Mikac, Aleksandar Laszlo, Nikola Polak, *Triumphal Arches, Plastex-Art '75.*, Sopot, Zagreb, 1975 (source: Photo documentation of the Museum of Contemporary Art, Zagreb)

4 *Proljeće u Novom Zagrebu*, 1979., Dunja Rihtman-Auguštin, *Travnjaci postali gledališta, a balkoni lože* (preuzeto iz: *Vjesnik*, XL/11407 (29. svibnja 1979.), 11)

Proljeće u Novom Zagrebu (Spring in Novi Zagreb), 1979, Dunja Rihtman-Auguštin, newspaper article *Travnjaci postali gledališta, a balkoni lože* (Lawns as Auditoriums, Balconies as Theatre Boxes) (source: *Vjesnik*, XL/11407 (29 May 1979), 11)

alternativnim pješačkim stazama što su ih odabrali i stvorili stanovnici Sopota iskazujući stvarnu potrebu stanovnika koja se razlikuje od ortogonalnog rastera grada. U radu se na doslovnoj razini stapaju umjetnost i stvarni socijalno-urbanistički zahtjevi, a moć autoritarnog rastera grada ruši se glorificiranjem svakodnevnih „utabanih“ staza – taktika stanovnika. Dok strategije Grada predstavljaju nadmoć prostora nad vremenom, taktike koje nisu usko povezane uz prostor odnose se na vrijeme koje će potrošač/stanovnik svakodnevno utrošiti svojim kretanjem.²⁶ Stoga su *Slavoluci* izraz pobjede malog čovjeka nad sustavom moći. Rad je bio nagrađen jednom od triju ravnopravnih nagrada manifestacije *Plastex-Art '75* s obzirom na to da bi bio neostvariv bez specifičnih kvaliteta zadanog materijala i predstavljao je umjetničko, društveno i kulturološko rješenje.

Proljeće u Novom Zagrebu

Centar za kulturu Novi Zagreb osnovan je 5. svibnja 1977. godine kao institucija za razvijanje kulturnih djelatnosti „zagrebačke spavaonice“. Relativno kasno osnivanje Centra svjedoči o neostvarenoj viziji mikrorajona. U organizaciji Centra i Kulturno-umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ 1978. godine prvi se put održala manifestacija

Proljeće u Novom Zagrebu (PUNZ). Manifestacija koja uključuje glazbene, kazališne, recitatorske, plesne i sportske priredbe te likovne, filmske, izviđačke i druge akcije održane besplatno,²⁷ organizirana je s ciljem humanizacije zapostavljene sredine. Kulturno nedefinirani otvoreni prostori Novog Zagreba (naselja Sopot, Zapruđe, Utrina i Travno) poput ledina, igrališta, parkova, platoi stambenih zgrada poput onog Mamutice u Travnom, pothodnici, trgovi, dvorišta škola i vrtića „predstavljaju svojevrсни izazov svakoj umjetničkoj djelatnosti – amaterskoj i profesionalnoj, a (...) nedefiniranost ambijenta otvara slobodan prostor najrazličitijim kreativnim intervencijama.“²⁸ Manifestacija je tako bila namijenjena svim stanovnicima Novog Zagreba i ostalim zainteresiranim građanima koji će zajedno s umjetnicima, sudjelovanjem u različitim događanjima stvoriti „opću pučku svečanost“ – model prepoznatljiv gotovo u svim intervencijama u Novom Zagrebu tih godina. Niz priredbi i akcija aktivno su promovirali ideju demokratizacije umjetnosti, raskrinkali i skinuli građansku auru umjetnosti te unijeli očudenje svakodnevnih situacija kako bi se razotkrio stvaralački odnos prema životu. Jedan od takvih primjera očudenja odnosa prema životu bila je izložba odbačenih predmeta po izboru radnika „Čistoće“

na platou Mamutice u organizaciji Vere Fischer povodom PUNZ-a održanog 27. travnja 1978. godine.²⁹ Krajem desetljeća na PUNZ-u su sudjelovali Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra, skupina zagrebačkih crtača stripova Novi kvadrat, kazališne skupine Kugla glumište i Coccolemocco, a pridružile su se i Galerija Studentskog centra, Galerija suvremene umjetnosti, Galerija Nova, Galerija Spektar te časopisi *Čovjek i prostor*, *Spot* i dr. Sljedeće izdanje PUNZ-a od 15. travnja do 25. svibnja 1979. godine (sl. 4) održano je usporedno sa *10. muzičkim biennialom* čiji se program pod nazivom *Urbofest* također odvijao u javnom prostoru, ali su se akcije *Urbofesta* uglavnom zadržale u strogom centru grada Zagreba što je oštro kritizirala Dunja Rihtman-Auguštin.³⁰ *Proljeće u Novom Zagrebu* pokazalo je kako građani i umjetnici vlastitom inicijativom mogu demantirati tezu o Novom Zagrebu kao „bijelom području“ i „velikim spavaonicama“ i, barem privremeno, decentralizirati kulturu grada Zagreba.

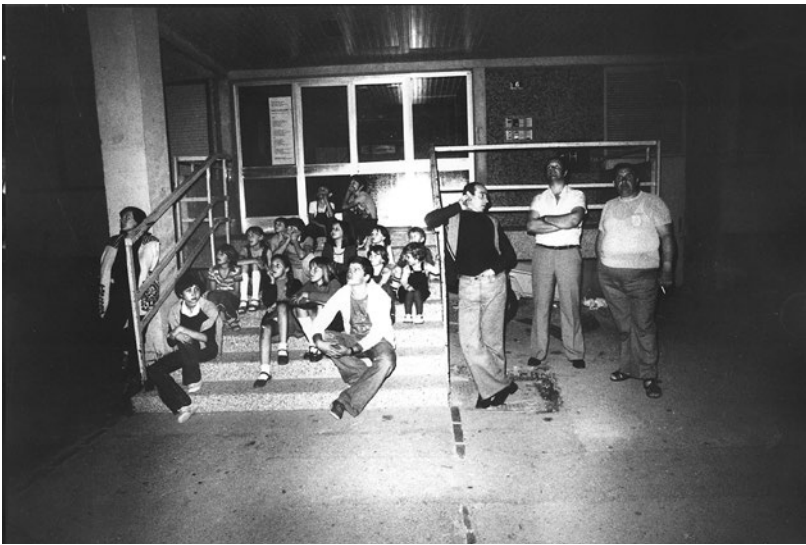
Akcije Centra za multimedijalna istraživanja Studentskog centra

U kontekstu inovativnih tendencija i medijskog preklapanja izvedbi kulturnih djelatnosti (Teatar & TD, Galerija SC, *Muzički salon*) Studentskog

centra u Zagrebu nastao je Centar za multimedijalna istraživanja (tzv. MM centar) 1976. godine.³¹ Centar je nastao s ciljem sustavnog koordiniranja i organiziranja multimedijalnih izvedbi. Nakon što je 1977. godine Ivan Ladislav Galeta postao voditeljem Centra sa suradnikom Ivanom Paićem, organizirao je niz nekonvencionalnih akcija u javnom prostoru. Interes za javni prostor proizašao je iz onodobnog promišljanja umjetnosti, ali i zbog privremenog nedostatka prostora u koji bi se Centar mogao smjestiti.³² Galeta i MM centar aktivno su poticali i osmišljavali nekonvencionalne akcije umjetnika u širem središtu grada Zagreba,³³ ali i akcije u kulturno zapostavljenom Novom Zagrebu koji nije posjedovao popularno-kulturne institucije poput kazališta i kinodvorana.

Jedna od poznatijih intervencija MM centra pod nazivom *Kino za balkone* održala se u više navrata (1978., 1979., 1982.) i bila je smještena u novozagrebačka naselja. Prema Galeti, na intervenciju ih je potaknuo nedostatak kinodvorane u Novom Zagrebu.³⁴ Tijekom održavanja *Svjetskog festivala animiranog filma* 1978. godine, od 20 do 22 sata, održane su projekcije filmova Zagrebačke škole crtanog filma u Skokovu prilazu u Utrinama (sl. 5a i 5b).³⁵ Povodom *Proljeća u Novom Zagrebu* 1979. godine održano je više projekcija u

5a i 5b Centar za multimedijalna istraživanja
Studentskog centra u Zagrebu, *Kino za
balkone*, Skokov prilaz, Utrina, Zagreb,
1978. (izvor: Fotodokumentacija Muzeja
suvremene umjetnosti, Zagreb)

Zagreb Students' Centre Multimedia
Research Centre, *Cinema for Balconies*,
Skokov prilaz, Utrina, Zagreb, 1978 (source:
Photo documentation of the Museum of
Contemporary Art, Zagreb)

Skokovu i Fancevljevu prilazu u Utrinama. Osam projektora postavili su na peti kat zgrada i puštali osam različitih igranih filmova. Projekt je naišao na pozitivnu recepciju i podržali su ga stanari koji su dopustili da se postave projektori na njihove balkone, kao i Elektra koja je za vrijeme trajanja projekcija prigušila javnu rasvjetu.³⁶ Zbog malo-brojnih, ali ipak postojećih pritužbi stanara, drugu večer projicirali su se animirani filmovi samo s dva projektora, koji su se nalazili na automobilu. Interes građana bio je jako velik, osobito zbog projekcija popularnih animiranih filmova poput *Toma i Jerryja*.³⁷

MM centar osmislio je i realizirao akciju *Svjetla Novog Zagreba* 15. travnja 1978. godine na Meštrovićeve trgu u Zapruđu povodom *Proljeća u Novom Zagrebu*.³⁸ Stanari dviju stambenih zgrada na Meštrovićeve trgu pozvani su pismom da u subotu 15. travnja 1978. godine od 20 do 20.30 sati naizmjenično pale i gase svjetla te tako ožive inače monotoni mozaik svjetala zgrade što podsjeća na svjetlosne instalacije Vladimira Bonačića na Kvaternikovu trgu i u Ilici iz 1969. godine. Akcija nije imala samo vizualni predznak, njome se pozvalo stanare nasuprotnih zgrada na međusobnu komunikaciju i stvaranje kolektivne umjetničke instalacije.

Akcijom *Zaboravljena lokomotiva* MM centar nastojao je informirati građane o pronađenoj lokomotivi usred polja na križanju Trumbićeve ulice i Avenije Dubrovnik u Zapruđu (sl. 6a i 6b).³⁹ Informiranje se sastojalo od tiskanja plakata/čestitki *Zaboravljena lokomotiva* te od letaka s prikazom lokomotive koje su lijepili diljem grada i stavljali na automobile kako bi alarmirali građane o ne- svakidašnjem prizoru.⁴⁰ Jedna od *in situ* akcija nazvana *Bijela lokomotiva, crni dim*⁴¹ uključivala je puštanje dima iz lokomotive kako bi zainteresirali djecu novozaagrebačkog naselja (sl. 7). Drugu *in situ* akciju izvelo je Kugla glumište u suradnji s MM centrom. Akciju *Zaboravljena lokomotiva* izveli su kod napuštene lokomotive, točno u podne 24. prosinca 1978. godine.⁴² Lokomotiva je poslije bila dekorirana i poslužila je i za *Proljeće u Novom Zagrebu*.⁴³

Još jedna intervencija „ekološkog“ karaktera bila je akcija *Napuštene motorna vozila na području grada Zagreba* iz 1980. godine u organizaciji MM centra i Auto-moto saveza SR Hrvatske.⁴⁴ Objavili su natječaj za akciju u *Večernjem listu* i obavijestili kako će osoba koja fotografira i zabilježi najviše napuštenih motornih vozila osvojiti nagradu

(sl. 7).⁴⁵ Akcija je bila namijenjena amaterima i profesionalcima, a uključivala je zapostavljene dijelove grada. Prvi dio akcije u organizaciji MM centra sastojao se od oglašavanja natječaja, prikupljanja fotodokumentacije o lokaciji olupina, obrade fotodokumentacije, izložbe i izrade radnog kataloga. Zaključno sa 30. travnjem 1980. godine pristiglo je 8010 fotografija, od čega je student Miljenko Sekulić poslao 1407 fotografija i tako zaslužio prvu nagradu od 25 000 dinara.⁴⁶ Projekt je bio predstavljen na izložbi u Galeriji Studentskog centra kada je izloženo napušteno motorno vozilo najbliže Galeriji.⁴⁷ Prikupljene podatke Centar je klasificirao i tiskao u dvanaest knjižica koje su poslali u dvanaest općina čime se pokreće druga faza akcije.

Izložbe-akcije Grupe šestorice autora

Grupa šestorice autora (1975.-1979., 1981., 1984.) – Boris Demur, Željko Jerman, Vlado Martek, Mladen Stilinović, Sven Stilinović i Fedor Vučemilović – težila je prezentaciji radova u javnom prostoru, jednako dostupnoj svakom čovjeku kako bi umjetnici bili uključeni u trenutačnu spontanu reakciju promatrača. Na tim se karakteristikama temelji osnovni model njihova izražavanja – izložbe-akcije, koje su dvojako određene kao jedinstveni model načina izlaganja umjetnosti te kao umjetničko djelo. Izložbe-akcije Grupa je razvila u razdoblju od 1975. do 1979. godine, a ukupno ih je održano 21 u kojima su sudjelovali svi pripadnici grupe te, u kasnijim akcijama, umjetnici sličnih stavova i senzibiliteta. Termin se prvi put koristi na pozivnici za izložbu-akciju u Sopotu održanu 29. svibnja 1975. godine.⁴⁸

Mjesta izvedbe izložbi-akcija pomno su birani prostori koji predstavljaju specifične odlike urbanog života: samo središte grada (Trg Republike), mjesto namijenjeno odmoru i rekreaciji (gradsko kupalište na Savi gdje je ujedno održana prva izložba-akcija 11. svibnja 1975. godine), povijesno središte grada (Jezuitski trg) u čijoj se neposrednoj blizini nalazi Galerija suvremene umjetnosti, ispred studenata društvenih i humanističkih znanosti (Filozofski fakultet) te novoizgrađeno naselje bez kulturnih sadržaja (Sopot).⁴⁹ Izborom mjesta akcije nužno se nameće kritički komentar vezan uz lokaciju, ali ujedno se proizvodi novi umjetnički i kulturološki sadržaj djelovanjem i izlaganjem Grupe. U Šenojnoj ulici u Sopotu 29. svibnja 1975. godine održana je izložba-akcija Šestorice gdje je Jerman izložio *Komparacije* fotografija na

6a i 6b Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu, akcija *Zaboravljena lokomotiva*, križanje Trumbičeve ulice i Avenije Dubrovnik u Zaprudu, Zagreb, 1978. (izvor: Fotodokumentacija Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb)

Zagreb Students' Centre Multimedia Research Centre, action *Forgotten Locomotive*, intersection of Trumbičeva Street and Dubrovnik Avenue in Zaprude, Zagreb, 1978 (source: Photo documentation of the Museum of Contemporary Art, Zagreb)

Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra, Galerija Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu i Automoto savez SR Hrvatske,

raspisuju javni natječaj

za seriju foto-razglednica, izložbu fotografija i radni katalog na temu
NAPUŠTENA MOTORNA VOZILA NA PODRUČJU GRADA ZAGREBA

Pravo sudjelovanja imaju svi građani SFRJ.

Snimio: Davor Šiftar 2. ožujka 1980.

Propozicije:

- fotografija treba biti formata 18x24 cm u crno-bijeloj tehnici ili u boji;
- na poledini fotografije treba navesti mjesto (ulica i broj, park, šetaliste, dvorište i sl.) i datum snimanja te ime, prezime i točnu adresu autora;
- natječaj je otvoren do 1. svibnja 1980. godine.

NAGRADU od 25.000 n. d

dobiva autor koji pošalje najviše fotografija različitih objekata, a koje zadovoljavaju navedene propozicije (napomena: više snimljenih objekata na jednoj fotografiji smatrat će se jednim snimkom – fotografijom).

Fotografije dostaviti na adresu:

Centar za multimedijalna istraživanja SC, OOUR Kultura, Savska 25, 41000 Zagreb.

Sve ostale obavijesti mogu se dobiti na telefon: 276-042, svaki dan osim subote i nedjelje, od 10 do 11 sati.

1412

- 7 Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu, Javni natječaj za akciju *Napuštena motorna vozila na području grada Zagreba* (preuzeto iz: *Večernji list*, XXIV/6335 (26. ožujka 1980.), 15)

Zagreb Students' Centre Multimedia Research Centre, call for submissions for the action *Abandoned Motor Vehicles in the City of Zagreb* (source: *Večernji list*, XXIV/6335 (26 March 1980), 15)

stiroporu s prikazom vlastite prijave u pionire i prve pričesti uspoređujući odnos ideologije i religije, Martek je izložio dva poetska objekta (glina, knjige, ogledalo) pod nazivom *Dvostruko čitanje knjige u prirodi* (sl. 8a), Sven Stilinović izložio je fotografije uvećanih kolaža i ciklus fotografija *Komparacija razvoja slikarstva i nerazvoja fotografije*, a Vučemilović je u akciji sudjelovao radom-tekstom.⁵⁰ Mladen Stilinović izložio je četiri fotografije iz serije *Ja, ti, moje, tvoje i fotografije* s tautološkim natpisima *Trava* i *Zabranjeno hodanje pločnikom* (sl. 8b), i zalijepio ih na pločnik kako bi ispitao granice do kojih pojedinac poštuje strategije vlasti. Radovi Mladena Stilinovića, kao i rad studenata arhitekture na *Plastex-Artu '75*, preispituju kategorije strategije i taktike te pokazuju kako umjetnici, kao i stanovnici, nikako ne predstavljaju pasivnu masu koja beskompromisno prati ono unaprijed određeno.

Početkom 1980-ih nastavili su s inovativnim intervencijama u javnom prostoru Novog Zagreba. U izložbi-akciji u Sigetu 22. ožujka 1981. godine sudjelovali su Demur, Jerman, Martek, Mladen Stilinović, Vlasta Delimar, Tomislav Gotovac, Pino Ivančić i Marijan Molnar. Mladen Stilinović izložio je seriju radova akrilom na svili pod nazivom *Staviti na javnu raspravu*, a Martek je radio grafitite.⁵¹ Grafitima u Novom Zagreb ponovno su se koristili Martek, Sven i Mladen Stilinović u naselju Slobodština povodom manifestacije *Proljeće u Novom Zagrebu – Dućani kulture* 1985. godine kada su napravili murale za betonske zidove višekatnice.⁵² Iako se niz manifestacija i intervencija umjetnika u središtu Zagreba održao pod krilaticom „demokratizacije umjetnosti“, znatno je manji broj umjetnika i umjetničkih grupacija koji su demokratizaciju nastojali provesti u ambijentu lišenom razumijevanja za umjetnički govor. Uz Grupu šestorice, Marijan Molnar koji je krajem 1970-ih i početkom 1980-ih izveo niz akcija i intervencija pod nazivom *Za demokratizaciju umjetnosti*, jedan je od rijetkih umjetnika koji je direktno pozivao na nju korištenjem različitih medija (grafit, transparent, referendum, djelovanje u „javnom“ prostoru časopisa *Polet*) i opetovanim činom ispisivanja proizvodio napetost unutar svakodnevice. Kako je od početka zamislio da se parola koristi u različitim kontekstima, istu je parolu preoblikovao u akciju pisanja grafita u zagrebačkom pothodniku u blizini Velesajma 1981. godine (sl. 9).⁵³ Grafiti, parole i transparenti kao medij izražavanja predstavljali su inovativni model redefiniranja

javnog prostora „destruktivnim“ činom koji koristi javnost, stvara konflikt te provocira stanovnike i vlast na aktivaciju.

Kugla glumište

Istodobno s Grupom šestorice autora djeluje ulično kazalište Kugla glumište (20. svibnja 1975. do 1981./82.)⁵⁴ s bazom u Savskoj ulici 25 u Zagrebu čiji su osnivači Zlatko Burić Kićo, Dunja Koprolčec i Zoran Šilović. Iako je Kugla glumište pripadalo izvedbenoj umjetnosti, njihova usmjerenost na prijelazne izvedbene oblike poput *happeninga*, stvaranje izvedbi u javnom prostoru i od javnosti svjedoči o idejama bliskim demokratizaciji u likovnoj umjetnosti. Razbijanjem tradicionalnoga kazališnog modela, stvaranjem socijalnih situacija, Kugla je nizom predstava procesijskog, folklornog i cirkuskog karaktera povezala život u izvedbi i izvedbu u životu. Izvedbe su bile koautorskog karaktera – publika je često mogla „slobodno šetati i birati kojim će redoslijedom gledati prizore“.⁵⁵ U Novom Zagrebu izveli su predstave poput *Doček proljeća* održane 20. ožujka 1977. godine na platou pred Mamuticom u Travnom, uprizorenja *Bijele sobe* izvedeno u proljeće 1978. godine na splavi na jezeru Bundek i akcije *Zaboravljena lokomotiva* izvedene u suradnji s MM centrom u podne

- 8a Vlado Martek, *Dvostruko čitanje knjige u prirodi*, Grupa šestorice autora, izložba-akcija u Šenoinoj ulici u Sopotu, 29. svibnja 1975. godine (izvor: Fotodokumentacija Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb)

Vlado Martek, *Double Book Reading in Nature*, Grupa šestorice autora (Group of Six Artists), exhibition-action in Šenoina Street in Sopot, 29 May 1975 (source: Photo documentation of the Museum of Contemporary Art, Zagreb);

- 8b Mladen Stilinović, *Zabranjeno hodanje pločnikom*, Grupa šestorice autora, izložba-akcija u Šenoinoj ulici u Sopotu, 29. svibnja 1975. godine (izvor: Fotodokumentacija Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb)

Mladen Stilinović, *Do Not Walk on the Pavement*, Grupa šestorice autora (Group of Six Artists), exhibition-action in Šenoina Street in Sopot, 29 May 1975 (source: Photo documentation of the Museum of Contemporary Art, Zagreb)

- 9 Marijan Molnar, *Za demokratizaciju umjetnosti*, akcija pisanja grafita u zagrebačkom pothodniku, Zagreb, 1981. (preuzeto iz: *Polet*, 218-219 (29. prosinca 1982.), 25)

Marijan Molnar, *For Democratization of Art*, action of graffiti writing in pedestrian subway, Zagreb, 1981 (source: *Polet*, 218-219 (29 December 1982), 25)

24. prosinca 1978. godine kod napuštene lokomotive u Zaprudu. Predstava *Doček proljeća* (sl. 10) započela je procesijom u pothodniku Glavnog kolodvora, na Trgu Republike, ispred Filozofskog fakulteta i kulminirala u novozagrebačkim naseljima Sopot i Travno, odnosno nizom intervencija pred Mamuticom.⁵⁶ Predstavili su pomaknutu, očiđenu panoramu svakodnevnih događanja koju izvode Kugla-lica, a kojoj su se priključili i građani. U akciji *Zaboravljena lokomotiva* u Zaprudu, stara se lokomotiva dimila i tako bila oživljena, a cijeli Kugla-orkestar rasporedio se na njoj kako bi pratio akrobatske točke i atrakcije, nastup Kugla-plesačica i plesnih parova u šarenim kaputima.⁵⁷ Kugla je tako stvarala začudne slike u javnom prostoru, te razotkrivala i razbijala „samoću kockastih naselja“⁵⁸ Novog Zagreba.

Sekcija Prijedlog

Zagrebački salon nastao je početkom 1965. godine s ciljem okupljanja najboljih djela suvremene umjetničke produkcije kako bi se lakše uočile nove umjetničke tendencije. Promjena organizacije *Zagrebačkog salona* uslijedila je početkom 1970-ih stvaranjem trodijelne strukture – sekcija *Kritičke retrospektive*, *Situacije* i *Prijedlog*.⁵⁹ Sekcija *Prijedlog* osnovana je povodom 6. *zagrebačkog*

salona 1971. godine i afirmirala se kao pokretač „kvalitativnih transformacija urbanog prostora Zagreba i ostatka Hrvatske“.⁶⁰ Prema Antoaneti Pasinović, *Prijedlog* je „trebao razviti kakvoću sistemskog istraživanja, selekcije i ponude ostvarenih projekata za krizne urbane punktove, pomoći u tegobnom procesu urbane obnove, nametnuti odlučnost, tempo i promjenu.“⁶¹ Osnivanje sekcije naišlo je na pozitivnu recepciju pa je tako Zvonko Maković aktualno izrazio pozitivan stav prema sekciji *Prijedlog* smatrajući izlazak na ulice boljom komunikacijskom vezom s „potrošačem estetskih poruka“.⁶²

Unatoč brojnim kvalitetnim i inovativnim rješenjima prvih izdanja sekcije, osobito povodom 6. *zagrebačkog salona*, te problematizacijom umjetnosti u javnom prostoru, prijedlozi nisu premostili Savu.⁶³ Jedan od prvih pokušaja doslovnog povezivanja centra i periferije bio je prijedlog Tomislava Kožarića za spajanjem dviju obala Save debelim obojenim užetom povodom 7. *zagrebačkog salona* 1972. godine.⁶⁴ Sekcija *Prijedlog* 11. *zagrebačkog salona* 1976. godine, posvećena arhitekturi i urbanizmu, konačno se posvetila humanizaciji marginaliziranih zagrebačkih naselja poput novozagrebačkih Dugava.⁶⁵ Projekt Centra stambenog naselja Dugave arhitekata Ivana Čižmeka,

- 10 Kugla glumište, *Doček proljeća*, 20. ožujka 1977. godine, plato ispred Mamutice u Travnom, Zagreb, Branko Matan, *Preporučena ptica iz mekane boce* (preuzeto iz: *Gordogan*, I/1 (1979.), 81)

Kugla glumište (Sphere Theatre), *Welcoming Spring*, 20 March 1977, plateau of Mamutica residential complex in Travno, Zagreb, Branko Matan, *Preporučena ptica iz mekane boce* (*Recommended Bird from a Soft Bottle*) (source: *Gordogan*, I/1 (1979), 81)

Tomislava Odaka, Tomislava Bilića i Zdenka Vazdara bio je nagrađen jednom od pet ravnopravnih nagrada *Salona*.⁶⁶ Jedno od najuspješnijih izdanja sekcije prema broju pristiglih prijedloga bilo je ono 13. zagrebačkog salona 1978. godine namijenjenog slikarstvu, kiparstvu i grafici. Predloženi radovi temeljili su se na jednoj od osnovnih pretpostavki javne skulpture – odnosu skulpture i prostora u kojima se nalaze, što je uvjetovalo veći broj realizirane javne plastike. U Novom Zagrebu bili su predloženi radovi Ante Jakića, Mile Kumbatović i Nikole Koydla, a poslije su realizirane dvije skulpture – *Stup proizvodnje* Mile Kumbatović i *Skulptura–fontana* Nikole Koydla. S obzirom na to da su iste godine održane akcije MM centra, Kugla glumišta i događanja *Proljeća u Novom Zagrebu*, entuzijazam za redefiniranjem vizure Novog Zagreba javnom plastikom treba promatrati u kontekstu kulturnog buđenja toga prostora. Prijedlog Mile Kumbatović – *Stup proizvodnje* (sl. 11) – jest „industrijska skulptura“ postavljena povodom *Salona* 1978. godine na Aveniji Dubrovnik ispred južnog ulaza Zagrebačkog velesajma. Skulptura izrađena od čelika, točnije od otpadnoga industrijskog materijala,⁶⁷ uzima u obzir kontekst u kojem je postavljena – izložbeni prostor Zagrebačkog velesajma. Polukružni i ravni

- 11 Mila Kumbatović, *Stup proizvodnje*, čelik, realiziran 1977., postavljen 1978., ispred južnog ulaza u Zagrebački velesajam, sekcija *Prijedlog 13. zagrebačkog salona*, Zagreb, 1978. (preuzeto iz: Ivanka Reberski, *Mila Kumbatović i njezino razabiranje svijeta*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2003., 224)

Mila Kumbatović, *Pillar of Production*, steel, made in 1977, installed in 1978 at the Zagreb Fair south entrance, section *Proposition for the 13th Zagreb Salon*, Zagreb, 1978 (source: Ivanka Reberski, *Mila Kumbatović i njezino razabiranje svijeta*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2003, 224)

elementi skulpture stvaraju vertikalnu strukturu, spomenik industrijskoj kulturi i radništvu koje umjetnica interpretira u samom procesu izrade i odabiru materijala. Umjetnici su pri izradi pomogli radnici Željezare Sisak i njihova su imena uklesana u postamentu.⁶⁸ Prijedlog Nikole Koydla za *Skulpturu-fontanu* (sl. 12a) bio je pohvaljen i predložen za realizaciju, što se zbog apeliranja na financijsku pomoć ostvarilo 1981. godine. Skulptura je postavljena na Meštrovićev trg u Zapruđu, bez izvorno zamišljene funkcije fontane.⁶⁹ Apstraktna skulptura položenoga ovalnog oblika sa žljebovima u kojima se nakuplja voda jedno je od uspješnijih rješenja novozagrebačke javne plastike.⁷⁰ Prijedlozi sljedećih izdanja *Salona* posvećenih arhitekturi i urbanizmu u više su se navrata posvetili povezivanju starog i novog dijela grada. Tema *14. salona* (1979.) glasila je *Čovjek kao pješak*, a prijavljeni radovi bavili su se položajem pješaka u gradu, poboljšanjem pješačke komunikacije, povezivanjem centra i periferije.⁷¹ Povodom *15. zagrebačkog salona* (1980.) posvećenog primijenjenim umjetnostima, grafičkom i industrijskom oblikovanju predložen je rad Hrvoja Bošnjaka, Ivana Čižmeka i Hrvoja Devidea za rješenje vizualnog identiteta pješačke ulice u Slobostini, a realizirana je još jedna javna plastika – *Velika žaba* Stjepana Gračana (sl. 12b) na prostoru dječjeg igrališta u Utrinama.⁷² Tako se sekcija *Prijedlog* udaljila od intervencionističkih početaka i radovala privremenog karaktera s početka desetljeća, a skulptura kao trajna intervencija u javnom prostoru postaje središte pozornosti sekcije krajem 1970-ih i tijekom 1980-ih u Hrvatskoj. Bez obzira na intervencije sekcije *Prijedlog*, javna plastika Novog Zagreba ostaje i danas zapostavljena, iako za nju postoji dovoljno prostora kao i realna potreba.

Zaključak

Javni prostor jest prostor društvenog djelovanja, a ulaganjem u njegovu aktivaciju ulaže se u identitet grada. U javnom se prostoru ujedno odražava kvaliteta društvenog i kulturnog života što znači da se njegova zapostavljenost ili animacija intervencijama likovnih umjetnika nužno odražava na stanovnike grada. Vlast nad javnim prostorom tako implicira utjecaj na život pojedinca pa, kao i svaki grad i naselje, u izgradnji pravilnog rastera i širokih prometnica Novog Zagreba strategijama uvjetuje sadržaje i kretanje pojedinca. Osnovna taktika građana i umjetnika 1970-ih godina u Novom Zagrebu bila je nizom intervencija

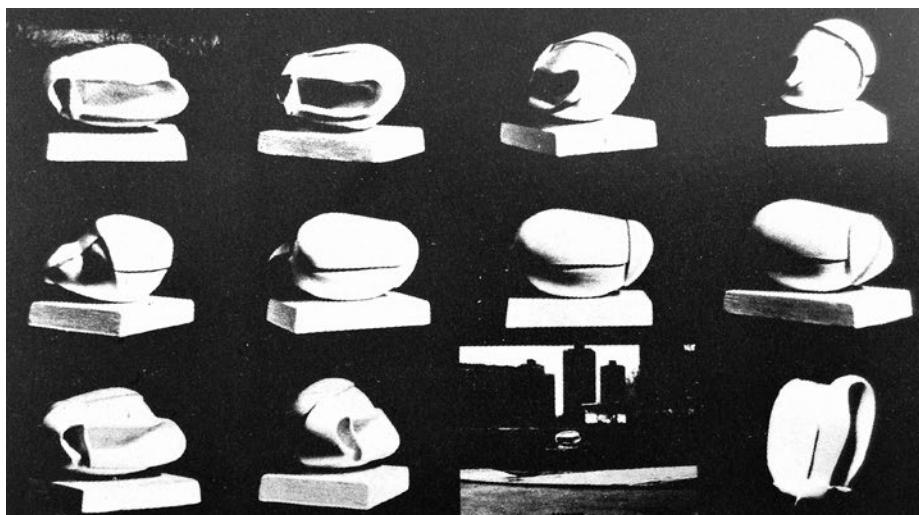
probuditi zagrebačku „spavaonicu“ i ponuditi kvalitetne umjetničke programe u neposrednoj blizini stanovnika tih naselja. U tom je razdoblju izveden niz kvalitetnih intervencija umjetnika i građana koje djeluju u graničnom području umjetnosti i kulture svakodnevice. Iako manifestacije i intervencije privremenog karaktera namijenjene stanovnicima Novog Zagreba poput *Pučkih svečanosti*, dio intervencija *Plastex-Arta '75*, akcije Centra za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu, akcije manifestacije *Proljeće u Novom Zagrebu*, izložbe-akcije Grupe šestorice autora, izvedbe Kugla glumišta te intervencije pojedinaca poput Marijana Molnara, nisu aktualno ostvarile zapaženu kritičku recepciju, naknadno čitanje ovih događanja svjedoči težnji k stvaranju jedinstvenoga kulturno-umjetničkog modela u javnom prostoru Novog Zagreba. Unatoč različitoj kvalitativnoj usmjerenosti umjetnosti i kulture svakodnevice, umjetnici i kustosi uspjeli su pronaći model koji proizlazi iz ideje o „demokratizaciji umjetnosti“ 1970-ih godina, a ujedno, unutar konteksta socijalističkog samoupravljanja, konkretizira ideju suradnje kulturnih institucija i lokalnih organa samouprave te nastoji upotpuniti nerealiziranu viziju „mikrorajona“.

- 12a Nikola Koydl, *Skulptura-fontana*, bronca, model izraden 1976., postavljena 1981., sekcija *Prijedlog 13. zagrebačkog salona*, Meštrovićev trg, Zaprude, Zagreb (preuzeto iz: *13. zagrebački salon*, bilj. 29, 43)

Nikola Koydl, *Sculpture-Fountain*, bronze, model made in 1976, installed in 1981, section *Proposition for the 13th Zagreb Salon*, Meštrović Square, Zaprude, Zagreb (source: *13. zagrebački salon (13th Zagreb Salon)*, note 29, 43)

- 12b Stjepan Gračan, *Velika žaba*, bronca, realizirana 1980., povodom sekcije *Prijedlog 15. zagrebačkog salona* postavljena na prostoru dječjeg igrališta u Utrinama (1983. premještena u Zorkovačku ulicu u Zagrebu) (preuzeto iz: *15. zagrebački salon: Situacija 77/80., Prijedlog*, bilj. 72, 79)

Stjepan Gračan, *Big Frog*, bronze, made in 1980 and installed at the Utrine playground within the section *Proposition for the 15th Zagreb Salon (moved to Zorkovačka Street in Zagreb in 1983)* (source: *15. zagrebački salon: Situacija 77/80., Prijedlog (15th Zagreb Salon: Situation 77/80, Proposal)*, note 72, 79)

BILJEŠKE

- 1 Intervencije likovnih umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba 1970-ih godina dosad su obrađene u publikacijama vezanim uz novu umjetničku praksu poput kataloga izložbe *Nova umjetnička praksa 1966-1978.* održane u Galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu, urednika Marijana Susovskog, u kojem je Davor Matičević pisao o zagrebačkom krugu umjetnika, a Nena Dimitrijević (Baljković) o Grupi šestorice autora. Vidi: *Nova umjetnička praksa 1966-1978., Dokumenti 3-6.* (ur.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978. U katalogu izložbe *Inovacije u hrvatskoj umjetnosti sedamdesetih godina* održanoj 1982. godine u Galeriji suvremene umjetnosti urednika Marijana Susovskog dodatno su obrađene intervencije kraja 1970-ih i prve polovine 1980-ih. Vidi: *Inovacije u hrvatskoj umjetnosti sedamdesetih godina.* (ur.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1982. Suzana Marjanić je u *Kronotopu hrvatskog performansa*, izdanom 2013. godine, osim performansa uključila i akcije i intervencije 1970-ih na području Novog Zagreba. Vidi: SUZANA MARJANIĆ, *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2013. U članku *Tragom novinskoga članka o demokratizaciji u umjetnosti: Proljeće u Novom Zagrebu, Kugla glumište i Gotovčeva zvučna akcija* Suzana Marjanić posvetila se intervencijama u Novom Zagrebu i interpretaciji članka etnologinje Dunje Rihtman-Auguštin o manifestaciji *Proljeće u Novom Zagrebu*. Vidi: SUZANA MARJANIĆ, *Tragom novinskoga članka o demokratizaciji u umjetnosti: Proljeće u Novom Zagrebu, Kugla glumište i Gotovčeva zvučna akcija*, u: Mjesto izvedbe i stvaranje grada, (ur.) Valentina Gulin Zrnić, Nevena Škrbić Alempijević, Josip Zanki, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2016., 67-80.
- 2 Ovaj se članak temelji na diplomskom radu pod nazivom *Intervencije umjetnika u javnom prostoru u Hrvatskoj od kraja 1960-ih do početka 1980-ih* obranjenom u rujnu 2016. godine na Odsjeku za povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom docentice dr. sc. Lovorke Magaš Bilandžić.
- 3 GRGA JELINIĆ, *Kako riješiti stambenu krizu*, AGM, Zagreb, 1994., 17.
- 4 Ibid., 21.
- 5 VALENTINA GULIN ZRNIĆ, *Kvartovska spika: značenje grada i lokalni urbanizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009., 45.
- 6 JOHN RENNIE SHORT, *Three Urban Discourses*, u: *A Companion to the City*, (ur.) Gary Bridge, Sophie Watson, Blackwell Publishing, Malden, 2003., 18-25.
- 7 MICHEL FOUCAULT, *O drugim prostorima*, u: *Operacija: Grad - Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, (ur.) Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petra Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, Savez za centar za nezavisnu kulturu, Multimedijalni centar, Platforma 9,81 - Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK - Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura/Clubture31, Zagreb, 2008., 30-39, 31.
- 8 HENRI LEFEBVRE, *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974., 30.
- 9 OGNJEN ČALDAROVIĆ, JANA ŠARINIĆ, *Suvremena sociologija grada: od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2014., 50.
- 10 MICHEL DE CERTEAU, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1988., XIX, 94; MICHEL DE CERTEAU, *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002.
- 11 MICHEL DE CERTEAU (bilj. 10, 1988.), XIX, 94.
- 12 DAVID CROWLEY, SUSAN E. REID, *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*, u: *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*, (ur.) David Crowley, Susan E. Reid, Berg, Oxford, 2000., 1-24, 4.
- 13 HENRI LEFEBVRE (bilj. 8), 28.
- 14 OLIVER MARCHART, *O estetici javnog*, Frakcija: časopis za izvedbene umjetnosti, 33-34 (2004.-2005.), 6-13, 8.
- 15 Suzana Marjanić navodi kako je Koščević 1972. godine inicirao umjetničku manifestaciju, dok se u katalogu izložbe *Nove umjetničke prakse navodi* kako se manifestacija održala između 1974. i 1975. godine. Vidi: SUZANA MARJANIĆ (bilj. 1, 2013.), 166; *Nova umjetnička praksa 1966-1978., Dokumenti 3-6.* (ur.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978., 109.
- 16 ŽELIMIR KOŠČEVIĆ, *Pučke svečanosti*, Novine: Galerija SC, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu i Galerija Studentskog centra, Zagreb, 39 (1972.), 158.
- 17 Ibid.
- 18 DAVOR MATIČEVIĆ, *Zagrebački krug*, u: *Nova umjetnička praksa 1966-1978.*, Dokumenti 3-6, (ur.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978., 21-28, 23.
- 19 Ibid., 23.
- 20 ŽELIMIR KOŠČEVIĆ (bilj. 16), 158.
- 21 DAVOR MATIČEVIĆ, *Plastex-Art '75*, katalog izložbe, Galerija suvremene umjetnosti, Kongresna dvorana Zagrebačkog velesajma, Zagreb, 21. - 27. travnja 1975., 6-8.
- 22 Ibid., 8.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid.
- 25 Ibid.
- 26 MICHEL DE CERTEAU (bilj. 10, 1988.), XIX, 94.
- 27 DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Travnjaci postali gledališta, a balkoni lože*, Vjesnik, XL/11407 (29. svibnja 1979.), 11.
- 28 Arhiv Centra za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu (dalje: Arhiv MMC), „Proljeće“ je gotovo, List Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ iz Novog Zagreba, (ur.) Tanja Antić, Darko Dautović, Darko Geček, Iva Gruić, Vlado Krušić, Branka Štrok, 5 (1978.), 2-3, strojopis.
- 29 Izložbu je osmislila i organizirala Vera Fischer, a realizirali su je OOUR Čistoća, INA - OKI - OOUR „Zagrebplast“, GR „Industrogradnja“ i KUD „Veljko Vlahović“ - Novi Zagreb. VLADO KRUŠIĆ, *Izložba odbačenih predmeta po izboru radnika Čistoće*, List Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ iz Novog Zagreba, 5 (1978.), 14. Snimljeni materijal akcije pod nazivom *Nakon akcije „Čistoće“ (izbor odbačenih predmeta)* pod autorstvom Vere Fischer bio je jedan od radova sekcije *Prijedlog 13. zagrebačkog salona* (1978.). Vidi: *13. zagrebački salon*, katalog izložbe, (ur.) Julijana Cesar, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8. svibnja - 9. lipnja 1978., 43.
- 30 DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN (bilj. 27), 11.
- 31 Datirano prema navodu Hrvoja Turkovića. HRVOJE TURKOVIĆ, *Kultura alternative i Multimedijalni centar SC-a*, Hrvatski filmski ljetopis, 75 (2013.), 81-97, 84.
- 32 IVAN LADISLAV GALETA, *Urbane intervencije MM Centra SC 1977.-1989.*, MM Centar, 30. ožujka 2011., predavanje u sklopu programa *Priroda, multi-medij i virtualnost*, URL: <https://vimeo.com/22619402> (29. 6. 2017.), 55'00''.
- 33 Vidi: PATRICIA POČANIĆ, *Intervencije umjetnika u javnom prostoru u Hrvatskoj od kraja 1960-ih do početka 1980-ih*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.

- 34 IVAN LADISLAV GALETA (bilj. 32), 37'30''.
- 35 -, *Animirani filmovi*, Večernji list, XXII/5796 (16. lipnja 1978.), 30; -, *Crtiči u Utrinama*, Vjesnik, XXXIX/11068 (16. lipnja 1978.), 15. Iako se u literaturi često uz fotodokumentaciju navodi kako je akcija održana u Sopotu, na osnovi periodičke građe, predavanja Ivana Ladislava Galeta i vizualne komparacije, ipak je riječ o Utrinama, a s obzirom na to da se akcija odvijala više puta, moguće je da se odvijala i u Sopotu.
- 36 IVAN LADISLAV GALETA (bilj. 32), 38'00''.
- 37 Ibid., 40'00''.
- 38 Arhiv MMC, List Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ iz Novog Zagreba, 11. U *Listu Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“* iz Novog Zagreba navodi se kako je nositelj akcije bio Muzički salon sc, ali se akcija u Arhivu MM centra navodi kao jedna od njihovih akcija. Tihomir Milovac također akciju pripisuje Ivanu Ladislavu Galeti i MM centru. Vidi: TIHOMIR MILOVAC, *Uvod u Krajojlik nulte točke*, u: Ivan Ladislav Galeta: *Krajojlik nulte točke*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb – Paks Képtár, Paks, 2013., 6–21, 21. Također se navodi kako su Galeta i MM centar bili suorganizatori akcije *Zagrebačka zvona* Nicholasa Crocompa iz Montreala održane 12. svibnja 1979. godine na prostoru cijelog grada Zagreba povodom *Muzičkog biennala*. Vidi: *Muzički biennale Zagreb: 1961.-2001.*, (ur.) Erika Krpan, Hrvatsko društvo skladatelja, Zagreb, 2000., 168. Naveden je još jedan naziv akcije održane povodom *Muzičkog biennala* 1979. godine nazvane *Car-light Star, happening* za umjetnike i građane, ali dodatne informacije nisu poznate. Vidi: Arhiv MMC, *Prijedlog programa akcije „Proljeće u Novom Zagrebu 79“*, Kulturno umjetničko društvo „Veljko Vlahović“ Novi Zagreb, 1979., 4, strojopis.
- 39 IVAN LADISLAV GALETA (bilj. 32), 33'29''.
- 40 Ibid., 34'00''.
- 41 Naziv prema: Arhiv MMC, *Prijedlog programa akcije „Proljeće u Novom Zagrebu 79“*, 4.
- 42 SUZANA MARJANIĆ (bilj. 1, 2013.), 730.
- 43 IVAN LADISLAV GALETA (bilj. 32), 36'30''.
- 44 Arhiv MMC, *Izvještaj o akciji Napuštena motorna vozila na području grada Zagreba*, br: 03/00/MM, Zagreb, 14. srpnja 1980., 1.
- 45 -, *Javni natječaj*, Večernji list, XXIV/6335 (26. ožujka 1980.), 15.
- 46 Arhiv MMC, *Izvještaj o akciji Napuštena motorna vozila na području grada Zagreba*, 1.
- 47 IVAN LADISLAV GALETA (bilj. 32), 48'33''.
- 48 DARKO ŠIMIČIĆ, *Grupa šestorice autora: kronologija, komentari*, u: *Grupa šestorice autora*, SCCA, Zagreb, 1998., 177–240, 177.
- 49 NENA BALJKOVIĆ, *Braco Dimitrijević, Goran Trbuljak, Grupa šestorice autora*, u: *Nova umjetnička praksa 1966.–1978.*, Dokumenti 3–6, (ur.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 29–34, 33.
- 50 DARKO ŠIMIČIĆ (bilj. 48), 181.
- 51 Ibid., 222.
- 52 Ibid., 238.
- 53 MARIJAN MOLNAR, *Akcije i ambijenti*, Naklada MD, Zagreb, 2002., 37.
- 54 Nakon raspada „meke“ frakcije Kugla glumišta, nastaje tzv. *tvrd*a frakcija Kugla Glumišta koju predvodi Damir Bartol Indoš.
- 55 GORDANA VNUK, *Kazalište i javni prostori grada*, u: *Mjesto izvedbe i stvaranje grada*, (ur.) Valentina Gulin Zrnić, Nevena Škrbić Alempijević, Josip Zanki, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2016., 79–92, 83. Navedena praksa biranja prizora također podsjeća na roman *Školice* (1963.) Julija Cortázara koji na svojevrsnom kolažnom principu nudi čitateljima na izbor različite načine čitanja i mnogostruke interpretacije.
- 56 SUZANA MARJANIĆ (bilj. 1, 2013.), 733–734.
- 57 ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ, *Urbani rituali Kugla glumišta ili estetizacija uličnoga svagdana*, u: SUZANA MARJANIĆ, *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2013., 805–815, 813.
- 58 -, *Što je Kugla?*, Gordogan, I/1 (1979.), 78–79, 79.
- 59 JOSIP ŠKUNCA, *Pred VI zagrebački salon: Umjesto jedne – tri izložbe*, Vjesnik, 4. ožujka 1971., 6.
- 60 LIDIJA BUTKOVIĆ, *Sekcija Prijedlog Zagrebačkog salona 1971.–2002. / Zamisli i realizacije na polju javne skulpture grada Zagreba*, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, XXVII/27 (2007.), 7–74, 7.
- 61 SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Retrospektiva Prijedloga*, u: 23. zagrebački salon – *Retrospektiva prijedloga*, (ur.) Snješka Knežević, Organizacijski odbor 23. zagrebačkog salona, Zagreb, 1988., 2–3.
- 62 ZVONKO MAKOVIĆ, *Sekcija „Prijedlog“ – Grad kao prostor plastičkog zbivanja*, *Život umjetnosti*, 17 (1972.), 96–98.
- 63 Vidi: LIDIJA BUTKOVIĆ (bilj. 60), 13.
- 64 *7. zagrebački salon*, katalog izložbe, (ur.) Žarko Domljan, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8. svibnja – 8. lipnja 1972. Na istom *Salonu* predložen je sličan rad Grupe TOK koja također apelira na povezivanje, u ovom slučaju koncem, naselja lišenih društvenog i oblikovnog zbivanja te središta grada.
- 65 *Na 10. zagrebačkom salonu 1975.* godine odlučeno je kako će se dotadašnja trodijelna struktura promijeniti, tj. kako će se sukcesivno održavati slikarstvo, kiparstvo, grafika, zatim arhitektura i urbanizam te primijenjena umjetnost i industrijsko oblikovanje.
- 66 LADA KAVURIĆ, *11. zagrebački salon*, *Čovjek i prostor*, XXIII/280 (1976.), 4.
- 67 LIDIJA BUTKOVIĆ (bilj. 60), 53.
- 68 Ibid., 54.
- 69 Ibid., 52.
- 70 SAŠA ŠIMPRAGA, *Zagreb, javni prostor*, Porfirogenet, Zagreb, 2011., 318.
- 71 LIDIJA BUTKOVIĆ (bilj. 60), 20.
- 72 *15. zagrebački salon: Situacija 77/80., Prijedlog*, katalog izložbe, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8. svibnja – 8. lipnja 1980., 77–79.

REFERENCES

7. *zagrebački salon*, exhibition catalogue, (ed.) Žarko Domljan, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8 May – 8 June 1972.
13. *zagrebački salon*, exhibition catalogue, (ed.) Julijana Cesar, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8 May – 9 June 1978.
15. *zagrebački salon: Situacija 77/80., Prijedlog*, exhibition catalogue, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8 May – 8 June 1980, 77–79.
- , *Animirani filmovi*, Večernji list, XXII/5796 (16 June 1978), 30.
- NENA BALJKOVIĆ, *Braco Dimitrijević, Goran Trbuljak, Grupa šestorice autora*, in: *Nova umjetnička praksa 1966.–1978., Dokumenti 3–6*, (ed.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 29–34.
- LIDIJA BUTKOVIĆ, *Sekcija Prijedlog Zagrebačkog salona 1971.–2002. / Zamisli i realizacije na polju javne skulpture grada Zagreba*, Anali Galerije Antuna Augustinčića, XXVII/27 (2007), 7–74.
- MICHEL DE CERTEAU, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1988.
- MICHEL DE CERTEAU, *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002.
- DAVID CROWLEY, SUSAN E. REID, *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*, in: *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*, (eds.) David Crowley, Susan E. Reid, Berg, Oxford, 2000, 1–24.
- , *Crtiči u Utrinama*, Vjesnik, XXXIX/11068 (16 June 1978), 15.
- OGNJEŃ ČALDAROVIĆ, JANA ŠARINIĆ, *Suvremena sociologija grada: od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2014.
- MICHEL FOUCAULT, *O drugim prostorima*, in: *Operacija: Grad – Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, (eds.) Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petra Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, Savez za centar za nezavisnu kulturu, Multimedijalni centar, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, su Klubtura/Clubture31, Zagreb, 2008, 30–39.
- VALENTINA GULIN ZRNIĆ, *Kvartovska spika: značenje grada i lokalni urbanizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009.
- Inovacije u hrvatskoj umjetnosti sedamdesetih godina*, (ed.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1982.
- , *Javni natječaji*, Večernji list, XXIV/6335 (26 March 1980), 15.
- GRGA JELINIĆ, *Kako riješiti stambenu krizu*, AGM, Zagreb, 1994.
- LADA KAVURIĆ, *11. zagrebački salon*, Čovjek i prostor, XXIII/280 (1976), 4.
- SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Retrospektiva Prijedloga*, in: *23. zagrebački salon – Retrospektiva prijedloga*, (ed.) Snješka Knežević, Organizacijski odbor 23. zagrebačkog salona, Zagreb, 1988, 2–3.
- ŽELIMIR KOŠČEVIĆ, *Pučke svečanosti*, Novine: Galerija SC, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu i Galerija Studentskog centra, Zagreb, 39 (1972), 158.
- VLADO KRUŠIĆ, *Izložba odbačenih predmeta po izboru radnika Čistoće*, List Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ iz Novog Zagreba, 5 (1978), 14.
- HENRI LEFEBVRE, *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
- ZVONKO MAKOVIĆ, *Sekcija „Prijedlog“ – Grad kao prostor plastičkog zbiljanja*, Život umjetnosti, 17 (1972), 96–98.
- OLIVER MARCHART, *O esteticima javnog*, Frakcija: časopis za izvedbene umjetnosti, 33–34 (2004–2005), 6–13.
- SUZANA MARJANIĆ, *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2013.
- SUZANA MARJANIĆ, *Tragom novinskoga članka o demokratizaciji u umjetnosti: Proljeće u Novom Zagrebu, Kugla glumište i Gotovčeva zvučna akcija*, in: *Mjesto izvedbe i stvaranje grada*, (eds.) Valentina Gulin Zrnić, Nevena Škrbić Alempijević, Josip Zanki, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2016, 67–80.
- DAVOR MATIČEVIĆ, *Plastex–Art '75*, exhibition catalogue, Galerija suvremene umjetnosti, Kongresna dvorana Zagrebačkog velesajma, Zagreb, 21–27 April 1975.
- DAVOR MATIČEVIĆ, *Zagrebački krug*, in: *Nova umjetnička praksa 1966.–1978., Dokumenti 3–6*, (ed.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978, 21–28.
- TIHOMIR MILOVAC, *Uvod u Krajolik nulte točke*, in: Ivan Ladislav Galeta: *Krajolik nulte točke*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb – Paks Képtár, Paks, 2013, 6–21.
- MARIJAN MOLNAR, *Akcije i ambijenti*, Naklada MD, Zagreb, 2002.
- Muzički biennale Zagreb: 1961.–2001.*, (ed.) Erika Krpan, Hrvatsko društvo skladatelja, Zagreb, 2000.
- Nova umjetnička praksa 1966.–1978., Dokumenti 3–6*, (ed.) Marijan Susovski, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978.
- PATRICIA POČANIĆ, *Intervencije umjetnika u javnom prostoru u Hrvatskoj od kraja 1960-ih do početka 1980-ih*, MA Thesis, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
- DUNJA RIHTMAN–AUGUŠTIN, *Travnjaci postali gledališta, a balkoni lože*, Vjesnik, XL/11407 (29 May 1979), 11.
- JOHN RENNIE SHORT, *Three Urban Discourses*, in: *A Companion to the City*, (eds.) Gary Bridge, Sophie Watson, Blackwell Publishing, Malden, 2003, 18–25.
- DARKO ŠIMIČIĆ, *Grupa šestorice autora: kronologija, komentari*, in: *Grupa šestorice autora*, SCCA, Zagreb, 1998, 177–240.
- SAŠA ŠIMPRAGA, *Zagreb, javni prostor*, Porfrogenet, Zagreb, 2011.
- JOSIP ŠKUNCA, *Pred VI zagrebački salon: Umjesto jedne – tri izložbe*, Vjesnik, 4 March 1971, 6.
- , *Što je Kugla?*, Gordogan, I/1 (1979), 78–79.
- HRVOJE TURKOVIĆ, *Kultura alternative i Multimedijalni centar SC–a*, Hrvatski filmski ljetopis, 75 (2013), 81–97.
- ANICA VLAŠIĆ–ANIĆ, *Urbani rituali Kugla glumišta ili estetizacija uličnoga svagdana*, in: SUZANA MARJANIĆ, *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2013, 805–815.
- GORDANA VNUK, *Kazalište i javni prostori grada*, in: *Mjesto izvedbe i stvaranje grada*, (eds.) Valentina Gulin Zrnić, Nevena Škrbić Alempijević, Josip Zanki, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2016, 79–92.

ARCHIVAL SOURCES

- Arhiv Centra za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu (Arhiv MMC)
- „*Proljeće*“ je gotovo, List Kulturno umjetničkog društva „Veljko Vlahović“ iz Novog Zagreba, (ur.) Tanja Antić, Darko Dautović, Darko Geček, Iva Gruić, Vlado Krušić, Branka Štrok, 5 (1978.), 2–3, strojopis
  - *Prijedlog programa akcije „Proljeće u Novom Zagrebu 79“*, Kulturno umjetničko društvo „Veljko Vlahović“ Novi Zagreb, 1979., 4, strojopis
  - *Izveštaj o akciji Napuštena motorna vozila na području grada Zagreba*, br: 03/00/MM, Zagreb, 14. srpnja 1980., 1.
- IVAN LADISLAV GALETA, *Urbane intervencije MM Centra SC 1977.–1989.*, MM Centar, 30 March 2011, lecture as part of programme *Priroda, multi-medij i virtualnost*, URL: <https://vimeo.com/22619402> (29/06/17), 55'00"

SUMMARY

Art at the Edge of the City: Artists' Interventions in Public Spaces of Novi Zagreb in the 1970s

Artists' interventions in public spaces were a prominent segment of art of the 1970s in the former Socialist Republic of Croatia. In Zagreb, art pervaded the public space of the old town primarily in order to revitalize the city centre exposed to physical and social degradation, but at the same time also entered the public spaces of the newly built urban project of Novi Zagreb, where daily cultural needs of the residents remained neglected by the project itself. Numerous events organized in that period, such as *Pučke svečanosti (Folk festivities)*, *Plastex-Art '75* and *Proljeće u Novom Zagrebu (Spring in Novi Zagreb)*, were based on the idea of mobilizing residential complexes of Novi Zagreb, providing cultural events and engaging the residents in active consumption of art and culture. Public spaces of Novi Zagreb also served as a platform for actions and interventions organized by the section *Prijedlog Zagrebačkog salona (Proposition for the Zagreb Salon)* and Centar za multimedijalna istraživanja Studentskog centra u Zagrebu (Zagreb Students' Centre Multimedia Research Centre) which acted as newly formed, innovative and interdisciplinary programs of renowned institutions. At the same time, art groups such as Grupa šestorice autora (Group of Six Artists) and Kugla glumište (Sphere Theatre), but also individuals such as Marijan Molnar, realized exhibition, artistic and performative models aimed at achieving closer correlation between the categories of art and culture. Authors of these interventions often used, glorified and implemented the citizens' daily tactics in order to demystify the strategies of the City as an ideologically embedded meaning in space. On the basis of available sources, event catalogues, archival sources and periodical publications, as well as theoretical considerations of the role of art in public space, the paper discusses the emergence of artists' interventions within the public space of Novi Zagreb during the 1970s as an important segment of animating the newly built and culturally neglected parts of the city of Zagreb.

PATRICIA POČANIĆ (1991.) diplomirala je povijest umjetnosti i komparativnu književnost 2016. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje iste godine upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti umjetnosti. Područje njezina istraživačkog interesa vezano je uz umjetnost druge polovine 20. stoljeća.

PATRICIA POČANIĆ (1991) received her MA in Art History and Comparative Literature from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb in 2016. She is currently a PhD candidate at the Postgraduate Doctoral Programme of Art History at the same Faculty. Her research interests are focused on art of the second half of the 20th century.